

Tulevikuraport:

Kuidas jõuda sotsiaalselt
tõrjutute ja vähe kaasatuteni
ning miks see vajalik on?

Autorid: Jane Matt (Poliitikauringute Keskus Praxis)
Tiina Ojakallas

Raporti valmimisse on andnud olulise panuse Anna Laido
(vabaihenduste liit EMSL) ja Hille Hinsberg (Poliitikauringute
Keskus Praxis).

Sisukord

Sissejuhatus	3
Mis on sotsiaalne tõrjutus?	3
Miks tõrjutud gruppide kaasamine vajalik on?	5
Tõrjutud sihtgruppide kaasamist mõjutavad tuleviktrendid	7
Trend 1: Rahvastiku vananemine	7
Trend 2: Piiriülese ja riigisisese rände intensiivistumine	8
Trend 3: Tööjõu oskuste ja tööturu vajaduste mittevastavuse suurenemine	8
Trend 4: Teenuste kasutajakesksuse suurenemine	9
Trend 5: E-lahenduste suurem kasutuselevõtt ja digilõhe vähenemine	9
Lähemalt: laste kaasamine	11
Miks?	11
Laste kaasamine muutub	11
Praegused kitsaskohad	11
Tegutsemissoovitused vabähendustele	12
Lähemalt: puudega inimeste kaasamine	13
Miks?	13
Tegutsemissoovitused	14
Kasutatud kirjandus	17

LISAMATERJAL: Tööriistu vabähenduste tegevuskeskkonna analüüsiks

- Ülesanne 1: Trendide mõju sinu organisatsioonile
- Ülesanne 2: Kaasatavate sihtrühmade kaardistamine
- Ülesanne 3: Kaasamise plaanimine
- Ülesanne 4: Kaasamise hindamine
- Ülesanne 5: Videoharjutus: puudega inimesega suhtlemine

Sissejuhatus

Sotsiaalne tõrjutus on teema, mis hakkas suuremat tähelepanu pälvima 1990ndate lõpus, mil see mõiste ilmus ühtaegu nii akadeemilisse kirjandusse kui ka poliitikute päevakorda. Teema populaarsus on seotud vajadusega mõista ja lahendada peamiselt 20. sajandi viimasel kolmandikul tekkinud probleeme, mis on omakorda põhjustatud muutustest töö olemuses ja -suhetes, heoluriigi põhimõtete rakendamises ja sotsiaalteenustes, demograafilises mobiilsuses jne.¹ Käesolevas raportis ei keskendu me ainult sotsiaalselt tõrjutud gruppide kaasamisele, vaid ka n-õ haavatavatele gruppidele (lapsed, puudega inimesed), kes vajavad tulenevalt oma olukorrast veidi teistsugust kaasamist. Haavatavate gruppide ebaõnnestunud või liiga vähese kaasamisega kaasneb oht, et nende liikmed langevad riskirühma ja muutuvad tõrjutuks.

Raport peaks aitama leida vastuse järgmistele küsimustele

- Mis on sotsiaalne tõrjutus?
- Kes võivad kogeda sotsiaalset tõrjutust?
- Miks on tõrjutud gruppide kaasamine ühenduse seisukohast oluline?
- Millised on tõrjutud gruppide kaasamisega seonduvad probleemid?
- Millised tulevikutrendid on seotud tõrjutud gruppide kaasamisega?
- Millised on võimalikud tegevussoovitused tõrjutud gruppide kaasamisel?
- Millised on võimalikud tööriistad, mis aitaksid sul oma ühendust puudutavates vajadustes ja võimalustes selgusele jõuda?

Mis on sotsiaalne tõrjutus?

Sotsiaalsel tõrjutusel (inglise keeles *social exclusion*) on erinevaid definitsioone. Euroopa Komisjoni hinnangul on sotsiaalse tõrjutusega tegemist siis, kui üksikisik või rühm kogeb igapäevaelu mingis aspektis ühel või teisel põhjusel diskrimineerimist või raskusi². Eesti Statistikaamet määratleb sotsiaalse tõrjutuse olukorrana, kus sotsiaalne sidusus ehk inimese ja ühiskonna sidemed on katkenud ja inimene ei saa ühiskonna majanduslikus, sotsiaalses, poliitilises ja kultuurilises elus osaleda ning tema juurdepääs ressurssidele ja teenustele on piiratud. Kõige tüüpilisemalt viidatakse sotsiaalse tõrjutuse puhul aga **ebapiisavatele võimalustele osaleda sotsiaalses elus, nõrgale sotsiaalsele sidususele ja võimu puudumisele**³. Samas on tõdetud, et lõpliku definitsiooni väljatöötamine ei vääri suurt pingutust, kuivõrd sotsiaalse tõrjutuse mõiste on suhteline ning muutub ajas ja olude muutudes.

Meie kogemus näitab, et sageli kujunevad sotsiaalselt tõrjututeks inimesed, kes on mingist hüvest ja ka haridusest ilma jäänud oma tahte vastaselt, eriti terav on see probleem laste puhul. Iga sotsiaalselt tõrjutud grupp on eriline (näiteks kodutud) ja nõuab eraldi lähenemist.

Mati Sinisaar (Peeteli kiriku sotsiaalkeskus)

¹ Littlewood *et al.* 2007, lk 7-8.
² Euroopa Komisjoni koduleht.
³ Littlewood *et al.* 2007, lk 13.

Sotsiaalse tõrjutuse põhjuseid võib olla palju. Nende seas tuuakse välja nt puudulikku haridust, väikest sissetulekut, töötust või kehva tervist.

Sotsiaalse tõrjutuse põhjuseid võib olla palju. Nende seas tuuakse välja nt puudulikku haridust, väikest sissetulekut, töötust või kehva tervist⁴. Raske on seejuures alati täpselt öelda, mis on tõrjutuse põhjus, mis tagajärg. Koduta inimeste puhul on nende koduta olek ühest küljest juba tõrjutuse tagajärg (järgnedes nt töötusele), samas soovib enamik inimesi end neist pigem eemale hoida, mistõttu on kodutuid aktiivsesse ühiskondlikku ellu tagasi tuua väga raske.

Sotsiaalse tõrjutuse põhjuseks on seega tavaliselt mitme asjaolu kokkulangemine – sageli on see kombinatsioon väliskeskkonna mõjudest ja isikuomadusest, mille põhjal kujuneb inimese isiklik toimetulekuvõime.

Sotsiaalset tõrjutust võivad kogeda näiteks järgmised grupid:

1. vähemused (rahvus-, rassilised ja seksuaalvähemused) – tõrjutuse põhjuseks on näiteks nõrk keeleoskus, füüsiline ning kultuuriline eristumine;
2. töötud – töötus võib olla nii tõrjutuse põhjus kui ka tagajärg. Töötus on absoluutset vaesust enim mõjutav tegur Eestis. Suurimaks vaesuse riskirühmaks on seejuures töötu pere lastega⁵;
3. vaesed – lisaks otsesele töötusele võib tõrjutust põhjustada ka üldine kehv majanduslik olukord. Teistsugust tähelepanu vajavad seejuures vaesuses elavad lapsed;
4. haiged vm terviseprobleemiga inimesed;
5. puudega inimesed;
6. eakad – vanuserühmadest ohustab vaesus kõige rohkem vanemaid ehk üle 64 aasta vanuseid üksikuid inimesi⁶;
7. seaduserikkujad, endised narkomaanid;
8. lähisuhte vägivalda all kannatavad inimesed.

Enamasti esineb üheaegselt mitu tõrjutust soodustavat tegurit, nt majandusraskustes üksikemad, töövõimetud või piiratud töövõimega puudega inimesed või vaesuses elavad lapsed.

Enamasti esineb mitu tõrjutust soodustavat tegurit koos, nt majandusraskustes üksikemad, töövõimetud või piiratud töövõimega puudega inimesed, vaesuses elavad lapsed, teatud mahajäänud piirkondades elavad inimesed, eesti keelt mitteoskavad ja ühiskonda lõimumata vene noored⁷ jne. Teisisõnu: „haavatavad“ ja „tõrjutud“ ei ole ühetaoliste vajaduste ja probleemidega. Inimese või grupi tõrjutust põhjustab enamjaolt laiem probleemide kogum, mida tuleb kaasamisel arvesse võtta ja millega tuleb tegeleda. See tähendab ka ühenduse jaoks vajadust teha koostööd kõigi pooltega, kelle vahel on selge rolli- ning vastutuse jaotus ning kes suudavad inimese probleemidele nii terviklahendusi pakkuda.

NÄITEKS

Selleks et kaasata oma tegevustesse vaesuses elavaid lapsi, tuleb ühendusel sageli koostööd teha nt kooli või lasteaia, sotsiaaltöötaja, lastekaitsespetsialisti, lapse vanematega, teiste ühendustega jne.

Üheks suurema sotsiaalse sidususe saavutamise instrumendiks Eestis on **võrdse kohtlemise seadus**. Selle eesmärk on kaitsta eri ühiskonnarühmi diskrimineerimise eest tööelus, hariduse omandamisel, kaupade-teenuste kättesaadavuses jne nende rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi, nahavärvuse, usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel.

4 Allikas: Statistikaamet.

5 Tiidu 2010.

6 Randoja 2010.

7 Lauristin 2011.

Miks tõrjutud gruppide kaasamine vajalik on?

Tõrjutud või haavatavate gruppide kaasamisel tuleb endale esitada kaks laiemat küsimust: kõigepealt tuleb vabaühendusel leida vastus küsimusele, miks kaasamine üldse vajalik on, ning seejärel mõelda, miks on konkreetse tõrjutud grupi kaasamine oluline just ühenduse seisukohast.

Kõige üldisemalt tuleneb kaasamise vajadus tõekspidamisest, et parim lahendus sünnib eri poolte koostöös. Kaasata tuleks seejuures just neid inimesi, eksperte, ühendusi jm organisatsioone, kes on pädevamad teatud valdkonna lahendusi välja töötama ja teavad kõige selgemini sihtrühma vajadusi. Seetõttu rakendatakse ka praktikas järjest enam n-ö **võrgustikvalitsemise** ideed⁸, mille kohaselt on see parim viis lahendada keerukaid probleeme (n-ö *wicked issues*) ja suurendada inimeste osalust ühiskondlikus elus⁹.

Tõrjutud gruppide kaasamise tähtsus sõltub ka sellest, millega ühendus täpselt tegeleb. **Huvikaitsega tegeleva ühenduse professionaalsust ja legitiimsust (tegevuse õigustatust) näitab suuresti, kas ta esindab olulist osa sihtrühmast ja kas seisukohad, mida ühendus esitab, kajastavad sihtrühma tegelikke huvisid.** Legitiimsus omakorda on vajalik, et ühendust tunnustataks ja arvestataks, tahetaks temaga koos töötada ning teda toetada (sh nii rahaliselt kui ka moraalselt)¹⁰. Alati ei pruugi muidugi kehtida seos, et mida suurem on esindatus, seda suurem mõju. Pädevust ja professionaalsust võib näidata ka juba võimekus keerulise sihtrühmaga kontakti saada ning laiema kogemuse olemasolu sihtrühmaga suhtlemisel.

NÄIDE

Poliitikauuringute Keskus Praxis ja Balti Uuringute Instituut viisid 2012.-2013. aastal koostöös läbi projekti, mille **eesmärk oli kaasata Eestis elavad Euroopa kolmandate riikide kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed Eesti lõimumispoliitika kujundamisse**. Ettevõtmine oli seotud vajadusega saada teada nende inimeste arvamus, teiselt poolt aga vajadusega tutvustada neile väärtuslikku kaasamiskogemust. Nimetatud sihtrühma on erinevatel põhjustel üsna keeruline poliitika kujundamise protsessi kaasata, kuivõrd Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed hindavad Integratsioonimonitooringute andmetel oma sotsiaalset staatust Eesti ühiskonnas kõige madalamalt¹¹.

Teenuste osutamisel tuleb sihtgrupi (sh tõrjutud gruppide) kaasamise puhul arvestada kahe olulise aspektiga. Esiteks, teenuse delegeerimisel on ühenduse peamine ülesanne tagada sihtgrupile teenuse olemasolu. Kui teenuse sihtgrupiks on tõrjutud või ka lihtsalt haavatav osa elanikkonnast (nt kodutud, narkomaanid, toimetulekuraskustes inimesed), võivad nad vajada teist laadi lähenemist nt teenuse olemasolu kohta info saamisel, samuti teenuse enda kasutamisel. Sel juhul on ühenduse ülesanne **viia teenus (või vähemalt teadlikkus sellest) ka nimetatud sihtgrupi liikmeteni, pakkuda abimeetmeid, mis võimaldavad inimestel teenust tarbida** jne.

Teiseks, sageli töötab avalik võim (KOV, ministeerium) teenuse sisu välja koostöös ühendustega, kes sihtgrupi vajadusi ja probleeme kõige lähemalt tunnevad. Sel juhul peab ühendus pakkuma eksperditeadmisi kavandatava teenuse sisu kujundamisel – **tundma piisavalt hästi teenuse sihtgrupi vajadusi ning oskama pakkuda lahendusi, mis neid vajadusi võimalikult hästi rahuldavad**. Selleks on taas oluline olla sihtgrupi liikmetega kontaktis.

Vabaühenduse üks suurimaid ülesandeid on olla koostööpartner teistele pooltele, kindlasti ei pea kõike üritama ise ära teha. Vabaühenduse roll on ka info koondamine – kui mina ei saa ise seda teenust pakkuda, siis ma tean, kes saab ja kelle poole pöörduda.

Kersti Põldemaa (Tallinna Sotsiaaltöö Keskus)

⁸ Sørensen ja Torfing 2009.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, lk 11.

¹¹ Uus ja Kaldur 2013.

Ka muude ühenduste üksiktegevuste (nt projektitegevuste) puhul peavad eeltoodud kriteeriumid täidetud olema – üldjuhul peaksidki need lähtuma ühenduse üldistest huvikaitse või teenuse pakkumisega seotud eesmärkidest. Näiteks toetust taotledes peab ühendus enamasti juba taotluses kirjeldama sihtgrupi vajadusi ja probleeme ning näitama, kuidas plaanitavad tegevused aitavad sihtgrupi olukorda parandada. Selleks peab ühendus rahastajat esmalt aga veenma, et tal on ülevaade piisavalt suure hulga sihtgrupi liikmete vajadustest. Tõrjutud gruppide kaasamine ei saa olla ühekordne ettevõtmine, kuna sihtgrupi vajadused ja huvid muutuvad ajaga. Seetõttu on oluline pidev otsesuhtlus sihtgrupi liikmetega.

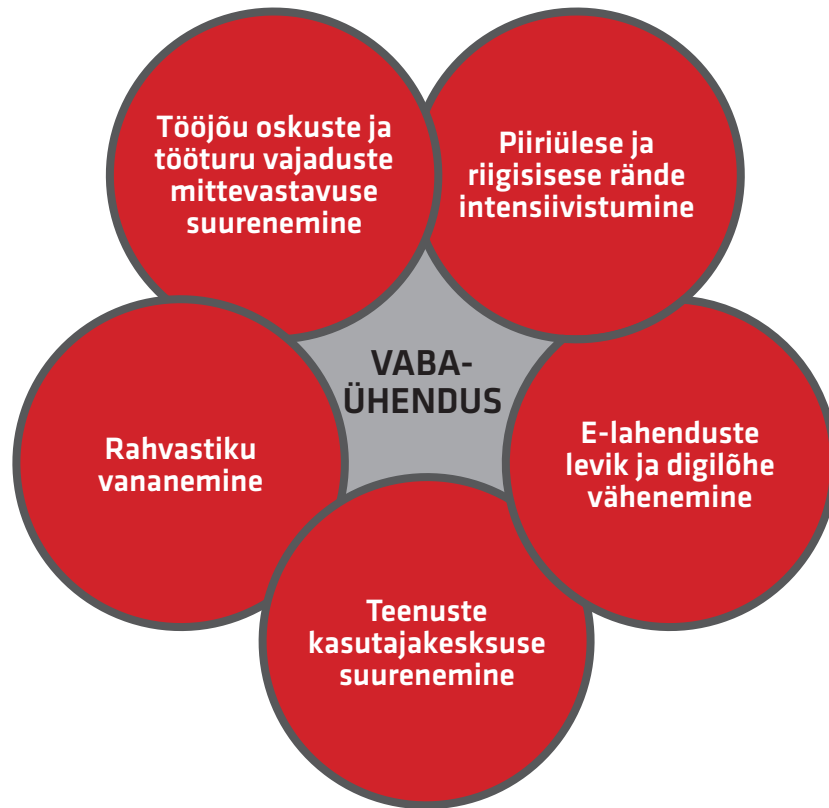
Tõrjutud gruppide kaasamise vajadus **tõrjutute enda seisukohalt** on peamiselt selles, et inimesed, kes on kaasatud (sotsiaalsetesse suhetesse), **on vähem vastuvõtlikud erinevatele probleemidele** (alkoholism jm riskikäitumine), nad **tulevad majanduslikult paremini toime ja on ühiskondlikult (ka poliitiliselt) aktiivsemad.**

Tõrjutud sihtgruppide kaasamist mõjutavad **tulevikutrendid**

Kuna tõrjutud sihtrühma määratlus on lai ning see sõltub suuresti ajast, kohast ja konkreetsest situatsioonist, on üsna lai ka seda valdkonda mõjutavate trendide valik. Peamise eeldusena saab välja tuua, et globaliseeruv nüüdisühiskond seisab järjest suuremate ja kiiremate muutuste ees (sh tehnoloogilised, rahvastikulised, ökoloogilised jne muutused). Sellega koos väheneb stabiilsus ning keskkonna ennustatavus, mis omakorda muudab haavatavaks need, kes muudatustega niivõrd kiiresti ei kohane. Seeläbi tekib rohkem neid, kes võivad ühiskondlikust elust kõrvale jääda ning kes vajavad kaasamisel eritähelepanu.

Järgnevalt toomegi välja trendid, mis on seotud ühiskonnas nõrgemal positsioonil olevate gruppide kaasamisega – esimesed kolm mõjutavad nende gruppide kujunemist, koosseisu ja olukorda, järgmised kaks puudutavad aga nende kaasamise viise.

Joonis 1. Tõrjutud gruppide kaasamist mõjutavad trendid

Trend 1: Rahvastiku vananemine

Üheks suurimaks trendiks, mis mõjutab peaaegu iga aspekti meie lähituleviku elukorraldusest, on **rahvastiku vananemine**. Kuigi globaalses plaanis rahvaarv kasvab, siis Euroopa riikides, sh Eestis, see kahaneb. Vananev rahvastik tähendab järjest väiksemat hulka tööealisi elanikke ning see omakorda sunnib riiki tegutsema väga läbimõeldult kõiges, mis nõuab avalike vahendite kasutamist. Vanemaaliste osakaalu suurenemine elanikkonnas võib tähendada senisest rohkem tähelepanu vanemaaliste vajadustele ja probleemidele. Teisalt, kui riik ja ühiskond tervikuna seda piisavalt teha ei suuda, siis võib eakatest kujuneda lähitulevikus järjest suurenev aktiivsest ühiskondlikust elust kõrvale jäänud grupp.

Teiseks oluliseks aspektiks seoses rahvastiku vananemisega on tööealise elanikkonna vähenemine ning sellega seonduv **surve avalikele vahenditele**. Kuivõrd riigi ja KOVi panus ühenduste rahalisse toimetulekusse on praegu väga oluline, siis tuleb arvestada ka üha enam suureneva konkurentsiga vähenevate avalike ressursside jagamisel.

Eneseanalüüsi küsimused

1. Kas ja kuidas mõjutab rahvastiku vananemine sinu ühenduse liikmete ja sihtrühma koosseisu (nt liikmete arvu)? Kuidas saad seda oma tegevuse plaanimisel juba nüüd arvesse võtta?
2. Kuidas oled mõelnud mitmekesistada oma ühenduse sissetulekuallikaid avaliku sektori toetuste kõrval?
3. Kuidas saaksid oma ühenduse tegevuses paremini rakendada vanemaealisi ja pensionäre?

Trend 2: Piiriülese ja riigisisese rände intensiivistumine

Erinevatel põhjustel (nt Euroopa Liidu sisene liberaalne rändepoliitika, kohalik tööpuudus ja madalam palgatase ning liikumisvõimaluste suurenemine) **suureneb rahvastiku piiriülene liikuvus**¹². Rahvastiku koosseis muutub seetõttu suure tõenäosusega üha mitmekesisemaks, mis väljendub nii nähtavate erisuste suurenemises (nahavärv, rass) kui ka hoiakute, väärtuste ja identiteetide paljususes. Tõrjutuse kontekstis võib eeldada seega uute (rahvus)gruppide teket ning võimalikku püsi rahvastiku vastuseisu nendele erinevustele. Riigi valitsemisel muutuvad seetõttu üha päevakohasemaks ühiskondliku arutelu soodustamine (sh eri poolte arutellu kaasamine), sallivuse edendamine ja vihakõne vastu võitlemine.

Lisaks piiriülesele rändele võib näha ka aktiivset riigisisest rännet, mis tähendab, et järjest rohkem inimesi asub **maapiirkondadest elama või tööle (suurematesse) linnadesse**. Eestis on seda põhjendanud kohalike omavalitsuste väga erinev võimekus teenuseid pakkuda ja töö- ning koolikohtade koondumine suurematesse keskustesse. Kuna n-ö tarbijaskonda jääb teatud piirkondades vähemaks, siis peavad riik ja ärisektor nendes piirkondades tegutsemist üha ebaotstarbekamaks. Selle protsessi tulemusel muutuvad paljud piirkonnad ääremaaks ning inimestel, kellel mujale liikuda ei ole võimalik, muutub eluks vajalike teenuste ja toodete tarbimine väga keerukaks (nt apteekide koondumine keskustesse raskendab vajalike ravimite kättesaamist). Tõrjutuse seisukohast langevad riskigruppi eriti need, kel pole võimalik füüsilist eraldatust muude vahenditega kompenseerida (nt üksikud vanurid, kel puudub interneti kasutamise oskus ja vahendid, mugav ühistranspordiühendus vms).

Eneseanalüüsi küsimused

1. Kas ja kuidas oled oma ühenduse tegevuses arvestanud töötajate/liikmete suureneva liikuvusega (nt kas kasutate paindlikku tööaega ja vorme)?
2. Milline on sinu ühenduse valmisolek (sh keeleline ja kultuuriline) töötada koos teistest rahvustest inimestega (nt vabatahtlikega)?

Trend 3: Tööjõu oskuste ja tööturu vajaduste mittevastavuse suurenemine

Seoses rahvastiku vananemisega tekib vajadus kasutada olemasolevat inimressurssi võimalikult tõhusalt. Samas, rahvastiku vananemise ja tööjõu vähenemise kontekstis loob lisapingeid asjaolu, et lähitulevikus nähakse üha **suurenevat mittevastavust tööturu vajaduste ja tööjõu oskuste vahel**¹³. Seega olukorras, kus riigil on niigi vähe tööjõuressurssi, läheb osa sellest „kaotsi“, kuna olemasolevad tööjõud ei vasta oma oskuste poolest vajadustele. Tekkimas on olukord, kus ühelt poolt on riigis vajaka tööjõust, kes suudaks toetada järjest suurenevat pensionäride hulka; teisalt on palju töötuid, kuna inimeste (sh noorte) oskused ei vasta tööandjate vajadustele. Sobiva haridusliku ettevalmistuse tagamine muutub aga üha keerukamaks, kuivõrd tehnoloogia jm valdkondade kiire arengu tõttu muutub **oskuste elutsükkel** väga lühikeseks¹⁴. See tähendab, et (struktuurse) töötuse tagajärjel võib lähitulevikus olla järjest rohkem neid,

12 Eesti Arengufond 2012, lk 91.

13 Ernst & Young 2011, vt ka Eesti Arengufond 2012.

14 Vt ka Eesti Arengufond 2012.

kes on ühiskondlikust elust kõrvale jäänud ning kes vajavad toimetuleku tagamiseks abi ja toetust.

Eeltoodust tulenevalt peab riik seega hästi läbi mõtlema, millised on tema arenguprioriteedid, millist riiki, sh milliseid teenuseid suudetakse üleval pidada, kui palju tähtsustakse kõikvõimalikke ennetustegevusi jne. Üheks võimalikuks lahendusmeetmeks eeltoodud probleemide leevendamisel on **traditsiooniliselt vähem hõivatud ühiskonnagruppide** (nt eakad, naised) **kaasamine tööturule**¹⁵. Vabaühendused saavad siin olla riigi hea partner ning ühenduslüli, kelle abil on võimalik saavutada sihtgrupiga kiirem ja usalduslikum kontakt.

Eneseanalüüsi küsimused

Milliseid võimalusi saab sinu ühendus pakkuda inimestele, kel puudub töö või kes soovivad praktika korras uusi kogemusi omandada? Näiteks, kas su ühendus

- a. on teadvustanud vabatahtliku töö väärtust vabatahtlikule endale ja organisatsioonile ning rakendanud oma töös vabatahtlikke;
- b. saab pakkuda praktikavõimalusi neile, kes soovivad omandada praktilisi oskusi? Sellist teenust pakub näiteks ka Töötukassa, kes maksab tööandjale n-ö praktikandi juhendamise tasu.

Trend 4: Teenuste kasutajakesksuse suurenemine

Avalike ressursside vähesus seab järjest suuremaid piiranguid avalike teenuste (sh tervishoiu ja sotsiaalteenuste) osutamisele. Samas võib eeldada, et nõudlus nende järele pigem kasvab. Rahvastiku vananemisega kaasneb suurenev pensioni maksmise koormus, aga lisaturvet avaldab veel ka nt mitme heaoluühiskonnale iseloomuliku haiguse levik (nt ülekaalulisus, diabeet, mitmed kroonilised haigused). Probleemseks muudab olukorra ennekõike asjaolu, et lisaks teatud teenuste vajaduse suurenemisele muutuvad inimesed ka üha nõudlikumaks teenuste sisu koha pealt, mida soodustab lihtsam juurdepääs infole. **Teenuste efektiivsusele, kättesaadavusele ja kasutajakesksusele tekivad järjest suuremad ootused** ning tarbijad ei ole valmis teenuste kvaliteedi koha pealt mööndusi tegema. See toob ühelt poolt kaasa mitme teenuse (sh tervishoiuteenuste) kallinemise ning sunnib ka ühendusi mõtlema nutikalt, nt viima teenuse virtuaalsesse keskkonda. Lahendusvõimalusi nähakse ka **sotsiaalse innovatsiooni** soodustamises¹⁶. Puutudes kõige otsesemalt kokku keeruliste sihtgruppidega (nt narkomaanid, vägivalla all kannatavad lapsed ja täiskasvanud), suudavad sageli just vabaühendused pakkuda lahendusi, mis võimaldavad suurendada neile sihtgruppidele mõeldud tegevuste ja teenuste kasutajakesksust.

Eneseanalüüsi küsimused

1. Millised võimalused on muuta sinu ühenduse pakutav teenus kuluefektiivsemaks, tegemata järeleandmisi kvaliteedis?
2. Arvestades, et sihtrühma koosseis võib muutuda ning sellega koos ka probleemid ja vajadused, siis kuidas saad infot oma ühenduse sihtgrupi vajaduste muutuse kohta? Mõttele, milline võiks olla meetod, kuidas süsteemselt ja järjepidevalt sellist infot koguda ning selle toel kasutajakesksema teenust pakkuda.

Trend 5: E-lahenduste suurem kasutuselevõtt ja digilõhe vähenemine

Infoühiskonna ajastut iseloomustab **interneti, sotsiaalmeedia jm IKT-lahenduste levik**¹⁷. E-lahenduste levik loob ühest küljest teatud gruppidele võimalusi senisest aktiivsemaks osaluseks (liikumispuudega inimesed saavad nt kergemini teatud teenuseid tarbida või teenusepakkujaga kontakteeruda). Ka vabaühendused saavad teenuste disainis (kasvõi osaliselt) tugineda e-lahendustele ning selle abil hoida kokku teenuse osutamise seotud kulusid.

15 Eesti Arengufond 2012, lk 90; vt ka Roland Berger Strategy Consultants.

16 Sotsiaalse innovatsiooni kohta loe lähemalt vabaühenduste tulevikugrupi raportist „Milliseks kujunevad vabaühenduste koostöövormid lähitulevikus?“.

17 Eesti Arengufond 2012, lk 93

Samas tasub tähele panna, et kuigi digilõhe on Eestis järjest väiksem, on see siiski oluline probleem, mis puudutab märkimisväärset osa ühiskonnast. Näiteks 2013. aastal oli interneti mittekasutajaid Eesti 15–74-aastastest ca 290 000¹⁸. Ka tõrjutud gruppide kaasamisel tuleb hoolega hinnata, kas inimestel on võimalik arvutit ja internetit kasutada – e-lahendustest võib saada kaasamisel hea abivahend, samas võib see kujuneda aga hoopis ise tõrjutust tekitavaks teguriks. Näiteks väga vaestel või eakatel arvuti kasutamise võimalus sageli puudub, mistõttu ei saa digilahendused nendega suhtlemisel kuigi edukad olla.

Teisest küljest on internet ühendusele järjest suurem abivahend selleks, et teha koostööd teiste ühenduste ja asutustega. Samuti annab see hea võimaluse suurendada teadlikkust ühenduse tegevusest ja muuta see läbipaistvamaks, mis omakorda on oluline info eelkõige võimalikele rahastajatele ja koostööpartneritele.

Eneseanalüüsi küsimused

1. Milliseid võimalusi näed teenuste või suhtlusvõimaluste elektrooniliseks muutmisel?
2. Kas ja kuidas oled hinnanud olemasolevate kommunikatsioonikanalite sobivust sihtrühma liikmetega kontakti saamisel ja nende kaasamisel?
3. Kas ja mil määral leiab internetist sinu ühenduse tegevuse kohta asjakohast infot?
4. Kas teatud infokanali kasutamine soodustab sihtgrupist vaid mingi osa kaasamist, jättes teised info-sulgu?

Järgnevalt räägime veidi lähemalt kahest sihtrühmast: lastest ja puudega inimestest, kes ei ole tõrjutud, kuid kes vajavad enamasti kaasamisel veidi teistmoodi lähenemist.

18 Allikas majandus- ja kommunikatsiooniministeerium.

Lähemalt: laste kaasamine

Miks?

Laps on väärtuslik ühiskonnaliige, kellel on õigus väljendada oma arvamust. Last puudutavates otsustes tuleb lapse huvid alati esikohale seada, mis tähendab muu hulgas lapse ärakuulamist ja lapse arvamusega arvestamist. Lapsi on oluline kaasata ka muusse, sest nii saab ühendus oma liikmeskonda või sihtrühma paremini rakendada ning edukamalt oma eesmärke teostada. Otsuseid vastu võttes ja tegevusi plaanides tuleb arvestada lapse huvidega. Keegi teine peale laste endi ei oska ühiskonnaelu neile sobivalt kujundada, öelda, mis on huvitav ja oluline.

Laste kaasamine muutub

Laste kaasamine kui nähtus muutub, lastega arvestatakse aina rohkem ja nende arvamust kuulatakse enam. Palju tähelepanu pööratakse sellele, et lapsed oleksid turvalises keskkonnas ning tagatud oleksid head arengu- ja haridusvõimalused. Keskkonna kujundamisel kuulatakse aina enam, mida lapsed ise soovivad ja tähtsaks peavad. Laste kaasamise trend on viimasel aastakümnel kiiresti positiivselt arenenud.

Eesti lastekaitseüsteemis tehakse ümberkorraldusi. Uue lastekaitseaduse eesmärkideks on lapse huvide kaitse tagamine parimal moel, riikliku lastekaitse korralduse väljaarendamine ja riikliku järelevalve tõhustamine ning kohalike omavalitsuste lastekaitsetöö kvaliteedi tõstmine. Seaduseelnõus on sätestatud lapse parimast huvist lähtumise põhimõte – tulenevalt lapse suuremast haavatavusest ja väiksematest võimalustest ise oma õigusi kaitsta peab iga last või lapsi mõjutava otsuse puhul lapse parima huvi erilise hoolega välja selgitama ning seda väga olulisel määral arvesse võtma. Seonduvaks põhimõtteks on lapse arvamuse küsimine ning sellega võimalikult suurel määral arvestamine kõigi last mõjutavate otsuste puhul.

Alates 2011. aasta kevadest kaitseb laste õigusi suhetes avalikke ülesandeid täitvate isikute ja asutustega laste ombudsman. Tema jälgib samuti, et kõik, kes langetavad lapsi puudutavaid otsuseid, lähtuksid nende parimatest huvidest ja arvestaksid nende arvamust. Laste ombudsman kasutab laste arvamuse teadasaamiseks uuendusmeelseid meetodeid, sealhulgas kutsuti kokku alaealistest liikmetest koosnev nõuandev kogu, kus lapsed ise pööravad tähelepanu asjadele, mis neile muret valmistavad. Laste ombudsman kogub oma tööks laste arvamusi erinevate meetoditega, alates tagasisidest lapsesõbralikul kodulehel ja Facebooki profiilil ning laste õiguste alastest joonistusvõistlustest kuni diskussiooni tekitavate arutelude ni laste- ja noorsoofilmide festivalil jpm.

Praegused kitsaskohad

Kitsaskohtadena saab välja tuua laste kaasamise harjumuse puudumise ja vähese praktika. Kui laste arvamust küsitakse, siis ei arvestata vanuselist mitmekesisust, kuid viimane on just laste puhul nende kiire arengu tõttu väga oluline. Kaasamine toimub eelkõige Eesti suuremates keskustes, tihtipeale ei võeta arvesse erinevate piirkondade noori. Lasteni ei osata jõuda, ei teata, kelle poole pöörduda, ning lastega kokupuutuvate spetsialistide teadlikkus laste õigustest, sh õigusest arvamust avaldada, on kohati puudulik.

Laste sotsiaalse tõrjutusega tegelemisel tuleb tähelepanu pöörata väga praktilistele asjadele, asetades end abivajaja rolli. Näiteks kuidas tagada, et lapse ema saab kätte koolist tulevad e-kirjad, kui kodus pole elektrit või arvutit?

Tiina Peterson (MTÜ Lastekeskus Tähetorn)

Tegutsemissoovitused vabähendustele

1. Pöördu otse laste poole – võta kontakt kooli, lasteaia, erialaringiga vm. Küsi pedagoogidelt julgesti nõu!
2. Kaasamiseks vali lastesõbralik meetod, näiteks joonistus- või kirjutusvõistlus, lahtiste või etteantud vastustega küsitlus, arutelu, intervjuu, telefonivestlus vm.
3. Mitmekesiste vastuste saamiseks kaasa laiapõhjaline sihtrühm vastavalt oma tegevusele. Kaalu vajadust kaasata nii nooremaid kui ka vanemaid liikmeid, erinevatest asukohtadest ja elukeskkonnast.

Laste kaasamise trend on tõusuteel, kuid suur töö seisab veel ees. Laste kaasamine on mõtteviisi, mitte üksiku töövõtte muudatus.

Lähemalt: puudega inimeste kaasamine

Miks?

Kõik ühiskonnaliikmed on erinevad ja tihtipeale on parima tulemuse saavutamiseks vaja kaasata võimalikult paljusid. Kõiki puudega inimesi ei tasu samas automaatselt käsitleda tõrjutud grupina. Puudega inimestel on oma olemusest tulenevalt eriline seisund, millega võib olla kaasamisel tähtis arvestada. Pigem on seega tegemist haavatava sihtrühmaga, mis tähendab, et nende erivajadustega arvestamata jättes võivad haavatavatest kujuneda tõrjutud.

ARVUDEST

Eestis oli 2013. aasta alguse seisuga ligi 138 000 isikut, kellel on määratud puude raskusaste – kümnendik rahvastikust. Valdavalt on tegemist eakate inimestega: 56% kõigist puuetega inimestest on 63-aastased ja vanemad, pisut üle kolmandiku ehk 37% tööealised ning 7% olid vanuses 0–17 aastat. Eesti Puuetega Inimeste Koda on Eestis tegutsevate puuetega inimeste organisatsioonide katusorganisatsioon, kuhu kuulub 16 piirkondlikku koda ning 30 üle-eestilist puudespetsiifilist liitu ja ühendust. Kokku esindatakse ca 420 organisatsiooni üle Eesti.

Erivajadustega inimeste kaasamine toimub eelkõige puuetega inimeste katusorganisatsiooni, liidu või ühenduse kaudu, mis teeb kaasamise lihtsamaks, ning kindlasti tuleks neid kaasata küsimustes, mis neid otseselt puudutavad. Tihtipeale ei arvestata, et kogu rahvastikust ligi kümnendikul on puue. Kõiki neid inimesi peaks teavitama, nendega konsulteerima ja kutsuma neid otsuste tegemises osalema võrdväärselt kogu elanikkonnaga väga erinevatel teemadel.

Puuetega inimeste kaasamine erineb tihti puudeliigiti. Paljud nägemispuudega inimesed on suutelised lugema silte, kui need on õigesti paigutatud, õige värvikontrastsuse, teksti suuruse ja kirjatüübiga. Kuulmispuudega inimesi on elanikkonnast 8–12%, nemad vajavad informatsiooni visuaalselt ja võivad ruumis kehvemini orienteeruda.

Riigi poliitika on aidata töövõime langusega (sh puudega) inimestel aina aktiivsemaks saada. Hea, aga ebatraditsiooniline kaasamise näide on töövõimereform. Uue töövõime toetamise süsteemi loomine toob sihtgrupile kaasa suuri muutusi. Reformi käigus soovitakse pakkuda suuremas mahus töövõimet toetavaid teenuseid ja osalise töövõimega inimesi tööturule aidata. Riik lubab pakkuda oma abi ning ootab vastutasuks inimeste aktiivsust ja ühiskonnaelus osalemist. Reformi väljatöötamisel ei ole oluline mitte ainult erivajadustega inimeste kaasamine, vaid ka eri ühiskonnarühmade esindatus, sh töötajad, tööandjad, meditsiini- ja haridussektori esindajad jt.

Toetuste jagamisel avaliku sektori poolt on seni paremini töötanud need lahendused, kus toetus antakse tõrjututega tegeleva vabaühenduse kätte, mitte ei jagata abivajajate vahel ühtlaselt laiali. Ühendus tunneb oma sihtrühma ja oskab toetust nende heaks paremini kasutada.

Tihtipeale ei arvestata, et kogu rahvastikust ligi kümnendikul on puue. Kõiki neid inimesi peaks teavitama, nendega konsulteerima ja kutsuma neid otsuste tegemises osalema võrdväärselt kogu elanikkonnaga väga erinevatel teemadel.

Tegutsemissoovitused

1. Kaasamisel mõtle hästi läbi, millised on inimeste võimalused ja vajadused – lahendused, mis mingile osale inimestest sobivad ja võimaldavad neil ühenduse tegevuses paremini osaleda, võivad teiste puhul tõrjutust hoopis süvendada (nt digilahendused eakatele). Erivajadustega inimeste kaasamise kohta saab spetsiifilist nõu küsida Eesti Puuetega Inimeste Kojast, piirkondlikust või puudespetsiifilisest ühendusest.
2. Kui tegeled haavatavate ja tõrjutud gruppidega, siis hinda hoolikalt, milline on sinu organisatsiooni **võimekus** pakkuda **järjepidevalt** tuge, kontakti, teenust vastavalt oma eesmärkidele ja tegutsemisprofiilile. Hinda, mida tõrjutud gruppide kaasamine ühenduse jaoks tähendab ja endaga kaasa toob (nt kas ühendusel on vastavad füüsilised tingimused, kas organisatsiooni väärtused ja hoiakud võimaldavad sellega tegeleda jne). Jätksuutmatu ja projektipõhine tegevus võib suhetes tõrjututega kaotada nende niigi hapra usalduse.
3. Teenuste ja tegevuste kestuse ja stabiilsuse tagamiseks (eriti mis puudutab sihtgrupi baasvajaduste rahuldamist) panusta pigem **teenuse** väljatöötamise ning taotle projektitoetuse asemel võimaluse korral teenuse osutamise rahastamist ja/või tegevustoetust.
4. Tõrjutud/ haavatavate inimestega suhtlemisel on väga tähtis roll **suhtlusstiilil**. Ole delikaatne, aus ja lugupidav ning väldi sildistamist. Usalduse võitmiseks on oluline sihtgrupile näidata, et tunned nende olukorda ja vajadusi.
5. Anna sihtrühma liikmetele teada, milline on tegevusstrateegia ning ühenduse läbirääkimisjõud – kas ollakse valmis vajadusel survestama (nt allkirjade kogumise, ajaleheartiklite avaldamise, meeleavalduse korraldamise abil).
6. Sotsiaalse tõrjutuse olulisimaks märksõnaks on **osalus** ja selle abil toimuv võimustamine. Otsi võimalusi, kuidas panna tõrjutud rühmade liikmeid tundma, et nende osalus on vajalik ja väärtuslik, nt ürita koolitada/kujundada sihtgrupi liikmetest n-õ mentoreid või liidreid, kes omandatud teadmisi ja oskusi edasi annavad. Anna neile roll ja vastutus.
7. Paljud tõrjutud on kaitsepositsioonil ja tunnevad ennast halvasti, kui neile abi pakutakse. Inimeste usaldust aitab võita ja nende kaasatust edendada, kui saada kontakt liidri, eestkõneleja või aktiivsema isikuga sihtgrupi sees.
8. Taga sihtrühmaliikmete **anonüümsus**, konfidentsiaalsus, kui nende olukord seda nõuab¹⁹. See võib puudutada nt
 - narkomaane
 - koduvägivalla all kannatavaid inimesi
 - HIV-positiivseid/aidsihaigeid.
9. Anonüümsust vajavate inimeste arvamuse teadasaamiseks ja kogumiseks kasuta nt postkasti meetodit. See tähendab, et inimesel on võimalus oma kirjalik arvamus jätta anonüümselt postkasti vm kogumispunkti ilma otsest füüsilist kontakti loomata.
10. Ei ole mõtet kutsuda inimesi avalikesse kohtadesse (nt avatud noortekeskustesse), kui neil on katmata põhivajadused (nt neil ei ole võimalik pesta, neil ei ole puhtaid ja terveid riideid jne). Selle asemel paku neile individuaalset abi või aita nad ühenduse/asutuseni, kes seda sinu asemel pakub.

¹⁹ Vt ka Kübar, lk 14.

11. Paku inimesele abi tema elu- ja asukohale võimalikult **lähedal** (NB! Mõnedel kaalutletud juhtudel võib keskkonna vahetus kasuks tulla!).
12. Üheks olulisemaks vahendiks sotsiaalse tõrjutuse leevendamisel on **tööhõive**. Kui sul on ühendusena võimalik ise tööd pakkuda või vahendada või aidata selle leidmisel, siis see on üks tõhusaim moodus tagada inimeste sõltumatus, rahaline kindlustatus ja kuuluvustunne.
13. Ole oma ühenduse tegevuse ja eesmärkide kohta avatud ning läbipaistev (nt anna infot ühenduse tegevuste kohta kodulehel) – see loob usaldust sihtrühma ning laiema avalikkuse seas.
14. Rahastuse taotlemisel vii ennast sihtgrupi olukorraga kurssi ja kirjelda seda, fikseeri algolukord ja taotletav sihttase. Sel juhul on eesmärgid selged ja hiljem on võimalik kajastada, mida on saavutatud, mida mitte.
15. Loo koostöösuhteid teiste organisatsioonidega, kes oleksid vajadusel valmis nt eksperdihinnanguga (meedias jne) toetama.
16. Loo püsivaid **koostöösuhteid** teiste asutuste, institutsioonide ja isikutega, kes on sihtrühmaga seotud (kool, lasteaed, kohalik sotsiaaltöötaja, teised samas valdkonnas ja piirkonnas tegutsevad vabaühendused jne) – lepi kokku konkreetsetes rollijaotuses ning vastutuses.
17. Poolikud lahendused tulemust ei taga. Tõrjutud sihtrühma olukorra edendamiseks on vaja **terviklikke lahendusi**. Kui sul on vajalik võimekus, tööta n-ö teenuse tervikpakett ise välja; või vii ennast kurssi, kes või milline ühendus võiks inimesega edasi tegeleda.
18. Kui osutad teenust või tegeled huvikaitsega, siis hoia end **süsteemselt** sihtgrupi vajadustega kursis. Anna juhtnöörid kontakti saamiseks ja tööta välja süsteem, kuidas sa ise võiksid sihtrühma liikmetega kontakti saada/ hoida.
19. Otsi alternatiivseid suhtlus- ja infokanaleid, vt nt kodutute tasuta ajaleht Peterburis.
20. Jäta enda ühenduse ja selle tegevuse kohta võimalikult palju infot ning kontakte (koolid, noortekeskused jne). Kasvata kogukonna kontaktide levitamise ka kogukonna teadlikkust. Kui kellelgi on probleem, siis on oluline, et teataks, kellega ühendust võtta.
21. Rõhuta ühendust puudutavas kommunikatsioonis spetsiaalselt (töökuulutused, ürituste kutsed), et osalema on oodatud KÕIK, sõltumata soolisest, seksuaalsest rassilisest jm kuuluvusest. See julgustab.
22. Otsi võimalusi, kuidas äriorganisatsioonid saaksid sinu ühenduse tegevust toetada. Äriettevõtete panus annab teenuse osutamisel ühendustele eelise riigi- või KOVi asutuste ees, kuna aitab riigil raha kokku hoida.
23. Eesti rahvastik muutub üha vanemaks. Sellega seoses mõtle, kuidas saaksid oma ühenduse tegevuses rakendada aktiivseid vanemaealisi – neil on sageli aega ja kogemusi, mida ühendus saaks kasutada. Ühendus saab neile aga pakkuda võimalusi jääda ühiskondlikus elus aktiivselt osalema.

Sotsiaalse tõrjutusega tegelemisel on tähtsad ka kogukonnale suunatud sõnumid: näiteks mida teha abi vajavate naabritega? Nii võiks igas majas olla koridori seinal vabaühenduste nimekiri, kelle poole saab vajadusel pöörduda.

Kiira Nauts (Lastekaitseliit)

- 24.** Loo ühenduses valmisolek töötada koos erinevatest rahvustest inimestega ning kaasa tegevustesse võimalusel välismaalastest vabatahtlikke. See aitab organisatsioonil omandada teist laadi kogemusi ning saada rahvusvahelisi kontakte.
- 25.** Proovi hoida sidet ühenduste töötajate ja liikmetega, kes lähevad elama teistesse riikidesse – ürita nende kaudu saada uusi kontakte sealsete vabaihenduste või muude organisatsioonidega.
- 26.** Mõtle oma ühenduse seisukohast läbi võimalused pakkuda inimestele ajutist tööd vabatahtliku või praktikandina – see võimaldab sul hajutada oma organisatsiooni töökoormust, saada uusi kontakte erinevates valdkondades ning pakkuda inimestele uusi teadmisi, kogemusi ja võimalusi ümberõppeks, mis võimaldab neil tööturul konkurentsivõimelisena püsida.

Kasutatud kirjandus

Anheier, H. K. (2013.) *10th Anniversary Essays. The Nonprofits of 2025*. Stanford Social Innovation Review.

Eesti Statistikaamet. <http://www.stat.ee/sotsiaalne-torjutus-ja-vaesus>.

Ernst & Young (2011). Tracking global trends. How six key developments are shaping the business world, <http://www.ey.com/GL/en/Issues/Business-environment/Six-global-trends-shaping-the-business-world>.

Euroopa Komisjoni koduleht. http://ec.europa.eu/regional_policy/activity/employment/index_et.cfm.

Kübar, U. (2011). *Hea huvikaitse. Kuidas kaasata liitlasi ja mõjutada otsuseid*. Tallinn: EMSL.

Lauristin, M. (2011). Lõimumisprotsessi tulemuslikkus ja sihtrühmad: klasteranalüüs. *Eesti ühiskonna integratsiooni Monitooring 2011*, Kultuuriministeerium.

Littlewood, P., Herkommer, S. & Koch, M. (2007). Social exclusion, the underclass and welfare. A critical analysis. In L. Harrysson & M. O'Brien (Eds.), *Social welfare, Social exclusion – A life course frame* (pp. 7–32). Lund: Värpinge Ord & Text.

Oxford Research A/S (2010). *Transversal Analysis on the Evolution of Skills Needs in 19 Economic Sectors*. Executive summary. (<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=731&furtherNews=yes>).

Randoja, M. (2010). *Vaesuse mustrid tänases Eestis*, <http://www.slideshare.net/Statistikaamet/vaesuse-mustrid-tnases-eestis>, (4.04.2013).

Sørensen, E. & Torfing, J. (2009). Making Governance Networks Effective and Democratic Through Meta-governance. *Public Administration*, 87 (2), 234–258.

Tiidu, E.-M. (2010). *Vaesuse arengud Eestis*, <http://www.slideshare.net/Statistikaamet/vaesuse-arengud-eestis-ene>, (4.04.2013).

Uus, M. ja Kaldur, K. (2013). *Euroopa kolmandate riikide kodanike lõimumisarutelude aruanne*. Poliitika-uuringute Keskus Praxis ja Balti Uuringute Instituut.